

Hi ha una història *social* de la llengua catalana?¹

Does the Catalan language have a social history?

Miquel NICOLÁS
Universitat de València

RESUM

La lingüística històrica ha produït al llarg de l'últim segle estudis notables sobre l'evolució formal de la llengua catalana. A més, en les últimes dècades s'ha desenvolupat una sociolingüística catalana que connecta la teoria i la descripció empírica amb la política lingüística. No obstant això, no s'ha gestat una història social de la llengua, o una sociolingüística històrica en sentit estricte, més enllà d'alguns esforços individuals. Les raons d'aquest dèficit són internes (les limitacions de l'objecte d'estudi, la inèrcia i l'estancament dels estudis filològics...) i externes (els condicionants sociopolítics i de mercat que pesen sobre el català). Per això es proposa avançar cap a un nou paradigma en què la diacronia lingüística s'integri dins de les ciències socials, obertes a l'autocrítica i la superació de l'apriorisme ideològic.

PARAULES CLAU: història de la llengua, historiografia lingüística, sociolingüística històrica.

ABSTRACT

Over the last century, historical linguistics has produced notable studies on the formal evolution of the Catalan language. Moreover, in recent decades Catalan sociolinguistics has been developed, connecting theory and empirical description to language policy. However, a social history of the Catalan language has not been developed nor historical sociolinguistics, strictly speaking, bar a few random examples. The reasons for this deficit are both internal (the limitations of the subject matter, the inertia and the stagnation of philological studies...) and external (the socio-political and market constraints imposed on the Catalan language). We therefore propose to move towards a new paradigm in which the linguistic diachrony is integrated within social sciences, open to self-criticism and to overcoming ideological apriorism.

KEY WORDS: History of Catalan language, linguistic historiography, historical sociolinguistics.

---

1. Aquest treball es publica en el marc del projecte de recerca Globalització, intercomunicació i llengües pròpies en comunitats lingüístiques mitjanes (MLC, *medium-sized language communities*). Codi de referència: FF12009-10424.

1. PRELIMINARS

Voldria creure que ningú no llegirà l'interrogant amb què obro aquestes ratlles com una provocació o un desafiament. Perquè no es tracta d'una pregunta retòrica inadequada. No em demano sobre l'existència de la història (o les històries) del català, en tant que realitat ontològica i en tant que discurs institucionalment establert. Plantejo el dubte que hi hagi un àmbit disciplinari ben delimitat, i caldria explicar què vol dir això, que respongui a la rúbrica *Història social del català*. D'altra banda, l'adjectiu «social» projecta la discussió envers un terreny inestable, el de l'estatus científic i l'evolució de les ciències socials, que hem de vorejar tant per prudència com per limitació d'espai.

Fet i fet, és aquesta dimensió de la història de la llengua allò que *in absentia* comparteix amb la família de les disciplines socials, el que desencadena les reflexions que segueixen, que disten molt de ser concloents. Més aviat es tracta de fer net amb dos dels requisits que, aparentment oposats, haurien de guiar la perspectiva científica: l'ambició i la humilitat. És ambicions que m'arrogui una representació que no em pertoca a fi de passar revista als treballs i als afanys gremials. Però no és menys cert que assumeixo la comesa amb plena consciència de les meves limitacions. I si goso posar el dit en el que percebo com a nafra és perquè m'hi sento concernit. Perquè, judicant les aportacions del col·lectiu al qual em vinculo professionalment, estic modulant en veu alta un esbós d'autocrítica.

Conscient que el resultat d'aquest examen de consciència distarà molt de satisfer el lector més exigent, n'avanço el guió expositiu. Primerament, establiré les bases teòriques i metodològiques de la meva temptativa d'anàlisi, a partir d'una succinta diagnòstic sobre el que hi ha i el que encara no tenim. Tot seguit, resumiré els assoliments i els dèficits que a parer meu registra la historiografia lingüística catalana. I, finalment, m'atreviré a esbossar els perfils d'una disciplina nonada. Prioritzaré la discussió d'idees per sobre l'abundància de dades sense a penes esmentar noms i obres, amb l'esperança que ningú no interpreti les omissions com a menysteniment.

2. LA HISTÒRIA (SOCIAL) DE LA LLENGUA COM A SABER INSTITUCIONAL

Començaré amb la inevitable qüestió terminològica. Acabo de remarcar que *Història de la llengua* i *Història social de la llengua* no són nocions equivalents. Almenys no són sinònims absoluts que es puguin posar al mateix nivell. Ara, quin ocupa la jerarquia hiperonímica o inclusiva respecte de l'altre? En termes filogenètics, diríem que la *Història de la llengua* és anterior, existeix com a camp disciplinari acadèmic, constituït a l'entorn del sistema universitari global (català, espanyol, europeu, occidental) i, doncs, pertany, com a pràctica social i com a repertori de discursos, als professionals acadèmics. Són arguments probatoris d'aquesta afirmació:

a) una tradició de pensament (hàbits, convencions i pràctiques més o menys ritualitzats) amb antecedents llunyans, directament connectada amb els estudis filolò-

gics; de fet, la *Història de la llengua*, presentada habitualment com a *Lingüística històrica* o *Lingüística diacrònica* i fins i tot com a *Gramàtica històrica*, s'entenia que formava part del nucli fort de la filologia catalana;

b) una extensa bibliografia, repartida entre les coordenades de temps (els períodes cronològics), espai (les regions de l'àrea catalanoparlant) i temàtica (els tòpics habitualment desenvolupats) i articulada en gèneres discursius diversos (obres de síntesi, monografies i materials de divulgació i ensenyament) i, potser el que és més important,

c) un canó interpretatiu, sustentat en uns procediments, mètodes i bases ideològiques que enunciem tot seguit, la influència del qual es projecta més enllà del clos acadèmic.

No podem ara desenvolupar adequadament aquests aspectes, cadascun dels quals suscita molts interrogants. Per exemple, l'anàlisi de les línies de recerca que podem resseguir, entre altres instruments, per mitjà del repertori *Quèrn*, elaborat a la Universitat de Girona, que cobreix els períodes medieval i modern. La tematització, les preferències cronològiques, la decantació envers un tipus de recerca o un altre són qüestions que cal dilucidar. També queda pendent l'examen dels gèneres discursius, amb la nòmina d'assoliments i mancances. Hi ha, entre les segones, el fet que en català no disposem d'una magna obra de conjunt, una història de la llengua amb voluntat enciclopèdica que arribi fins avui. L'excel·lent síntesi que van encetar Josep M. Nadal i Modest Prats cobreix fins al segle XV i, doncs, no ens permet completar el fris temporal. Això no impedeix que puguem parlar d'un canó interpretatiu format d'implícits, llocs comuns poc contrastats amb la multiplicitat de les dades empíriques. És aquest fons de sobreentesos i complicitats, que ningú no ha teoritzat *in extenso*, el que impregna amb la seva càrrega ideològica la major part de la producció de la disciplina.

Tot plegat, aquesta constitueix el que en diríem un *paradigma* (sense que puguem ara entrar a discutir la pertinença i evolució del concepte kuhnià), un àmbit on es practica la ciència normal o normativa, on hi ha uns sabers compartimentats i estructurats per la divisió del treball i, per tant, sotmesos a les constriccions i possibilitats que hi identifica la sociologia del coneixement. En aquest sentit, convé recordar que en les societats postindustrials, la institucionalització dels sabers obeeix a una lògica del control col·lectiu i l'exclusió social. Lògica que s'ha fet més i més difusa i embrollada a mesura que les tecnologies de la comunicació de massa teixien nous vincles i espais de socialització.

Notem que fins aquí no hem abordat els continguts que són objecte d'estudi per als historiadors de la llengua. En línies generals, podem afirmar que si la llengua s'entén, en el millor dels casos, com a sistema de sistemes, és a dir, com a conjunt de repertoris formals, com a formes, ras i curt, la comesa de l'historiador o diacronista és descriure'n l'evolució al llarg d'un període temporal prèviament establert. En aquest esquema, la *història social de la llengua* es veuria com una branca emergent, esqueixada del tronc paradigmàtic comú, i enllaçada a unes altres evolucions arbòries, pròximes o superposades, com ara la sociolingüística històrica o, en part, la teoria de la variació.

Ara bé, és ben plausible argüir que, en termes ontogenètics, la relació de dependència s'hauria de capgirar: la *Història social de la llengua*, arribada a constituir-se, seria el

marc teoricometodològic superior i més general, i la *Història de la llengua* en constituiria sols una porció, i no necessàriament la més important. Un tal plantejament implica substituir la concepció més aviat estàtica del que és una llengua per una altra de més dinàmica i més permeable als contactes interdisciplinaris diversos. Dit altrament, implica incorporar la dimensió social amb totes les conseqüències i derivacions.

Aquesta situació no deixa de resultar paradoxal. Mentre que la *Història de la llengua* s'ha resistit fins ara a repensar-se en termes de ciència social, els discursos i les pràctiques que més posen en evidència la historicitat i contingència de tota llengua se situen al centre del debat social: en la creació de realitat compartida que produeixen els mitjans de comunicació. En efecte, avui és als mitjans de comunicació de massa que se segrega una part molt substancial del discurs històric sobre la llengua. Tant en la generació d'actituds emotives d'adhesió o refús a una varietat formal o un grup de parlants, com en la fabricació de relats, consensos i legitimitats que s'emparen en l'autoritat de la història o en la difusió dels canvis produïts en el panorama de la comunicació. Les notícies sobre la realitat plural de les llengües creen *per se* la il·lusió dels límits interlingüístics. És a dir, una llengua existeix en la mesura que un informatiu de televisió o un ciberdiari en parlen, n'impliquen l'existència i ens expliquen algun detall de la seva virtualitat. Així, doncs, la història lingüística és un camp de coneixement especialitzat i alhora és terreny adobat per a un tipus d'elaboració, aproximadament intel·lectual, dirigida al consum massiu.

3. LES LIMITACIONS DE LA HISTORIOGRAFIA LINGÜÍSTICA CATALANA

Com s'haurà pogut apreciar, el punt de vista que sustento en aquesta anàlisi parteix de la constatació que en tot esforç cognitiu hi ha tres dimensions interdependents: epistèmica, ideològica i discursiva (Nicolás, 1998). Les tindrem ben presents a fi d'explicar per què el tipus d'historiografia lingüística dominant en l'àmbit d'expressió catalana, i en el seu entorn, no ha afavorit l'aparició d'una *història social de la llengua*, en el sentit extens que atorgo al concepte.

Encara que en l'encadenament del discurs pugui semblar que es presenten en l'ordre causa-efecte, els factors que tot seguit exposo són interdependents i concorren tots ells dins una situació sociopolítica complexa. En altres paraules, com ens ensenya la sociologia del coneixement, no podem sostreure els productes intel·lectuals del teixit històric en què s'entrellacen, i no com a brodats superficials, sinó com a fibres medul·lars. Val a dir que s'enuncien a tall d'hipòtesis de treball i no pretenen en absolut adoptar un aire de retret.

3.1. *Les limitacions teoricometodològiques*

La manca de fonamentació teòrica i metodològica en què s'ha desenvolupat la historiografia lingüística catalana té a veure amb dues qüestions fonamentals:

a) L'escassa reflexió metadiscursiva que s'ha produït en aquest àmbit disciplinari, de contorns imprecisos. Això és en part explicable per la urgència de suplir el buit de narracions pròpies que contrarestessin els excessos de la historiografia hispànica, atrapada en el reduccionisme de la «tolerància» (la famosa *conllevancia*) quan no directament en l'espanyolisme bel·ligerant i excoent. Potser no resulta versemblant esperar que una disciplina faci balanç abans de disposar d'una massa crítica suficient. Al capdavall, tota introspecció demana dues coses: volum i trajectòria, temps i resultats acumulats. El problema és tot just decidir quan s'ha reunit aquesta massa crítica; on es fixa el llindar de coneixements positius i interpretacions travades a partir del qual l'absència d'autocrítica comença a esdevenir preocupant.

b) La constitució implícita de l'objecte científic de la disciplina a partir d'unes dicotomies que es resolen a favor del terme aparentment no marcat, que és el primer d'aquests parells: observable/ocult; escrit/oral; intern/extern.

L'escassa reflexió ha potenciat, sense fer-ho explícit, el predomini de l'opció que semblava més *natural* o més *evident* per a la fabricació del discurs històric. En realitat, aquest tall operat en el contínuum de la comunicació lingüística es justifica per la confluència de disponibilitat i interès ideològic. I quan el segon entra en contradicció amb el primer, l'ordre de preferència dels termes s'inverteix.

És clar que l'estudi de la realitat observable és la premissa per a accedir al coneixement que resta ocult en primera instància. Però tot acte de coneixement profund transcendeix d'alguna manera les dades observables a fi de constituir una síntesi superior. Així, quan l'historiador assigna un sentit a les dades que ha pogut reunir, quan les lliga i les concep en termes de *tendència* o de *procés* amb un vector clar, quan interpreta, en definitiva, connecta la informació visible amb uns significats discutibles, que tanmateix són els únics amb alguna eficàcia perlocutiva. Aquesta constatació val igualment per al predomini dels documents escrits en contrast amb la manca, real i relativa alhora, de vestigis de la comunicació oral. I en certa manera també a la decantació per la *fàcies* interna de la llengua, els repertoris formals, en detriment de la seva dimensió social, no casualment designada com allò extern. August Rafanell ho va resumir d'una manera rotunda i encertada:

Si se'm permet una síntesi brutal, diria que ni la gramàtica històrica no ha comptat, per norma general, amb el concurs del món, ni la història sociolingüística no ha tingut present la constitució pròpia d'aquell dialecte que ha esdevingut llengua. (Rafanell, 2000: 229)

Les tries, d'altra banda, tenen un clar sentit ideològic. Decantar-se pels documents escrits implica posar l'èmfasi en els productes de les elits lletrades i dels textos del poder, i negligir el paper històric dels grups subalterns que no tenien accés a la paraula ni ens han pogut llegar cap vestigi documental, cosa que equival a negar-ne l'existència. Igualment, la construcció reificada de la llengua, v. g. *la llengua catalana en el segle XVI*, resulta còmoda, però en la seva clausura referencial facilita l'escamoteig de les diferències formals internes, les interferències i solapaments entre codis i varietats,

correlat de les diferències socials i polítiques, i els contactes, sempre fragmentaris, imperfectes i lligats a les lluites de poder, amb els grups lingüístics forans.

Ara bé, quan cal, es capgiren els termes. I així, l'historiador de la llengua pot recórrer a instàncies intangibles, com ara la *nació* a fi d'aconseguir que les dades encaixin, amb la violència que calgui, en un esquema expositiu. O es pot invocar la realitat de la llengua parlada per a refutar el que els textos semblen indicar. O, davant la incapacitat de mostrar amb un mínim de plausibilitat les interaccions entre les estructures socials i subjectes, es recorre al context com a una instància estranya, irreductible a l'escala individual, però capaç de forçar els canvis lingüístics i de capgirar l'ordre social.

En definitiva, els tres parells de distincions es neutralitzen a voluntat, i és aquesta manca de congruència a partir d'un tall epistèmic impropï el que reforça la sensació que la historiografia lingüística catalana no sempre respecta els límits entre fets i interpretacions. Així, termes valoratius com *Segle d'Or*, *Decadència* o *Renaixença* se situen al mateix nivell que dades emblemàtiques *objectives*, com ara, reduint-les a la cronologia, 1410, 1640 o 1714. En podríem trobar una certa profusió d'exemples en els tres nivells de la literatura científica: menys en obres de referència, més en algunes monografies de recerca i molts més en textos divulgatius.

3.2. *La manca de dimensió social*

Acabem de referir-nos a les tres inconsistents disjuntives sobre les quals se sustenta la *Història de la llengua catalana*. L'al·ludida absència del gruix social és redundat amb aquest reduccionisme epistèmic i deriva, en bona mesura, de la mateixa tradició disciplinària. En efecte, hereva de l'especulació lingüística precientífica i de la tradició filològica vuitcentista, la historiografia lingüística catalana ha operat des de bon començament un reduccionisme epistèmic, consistent a creure que la simple existència nominal de les llengües és condició suficient perquè esdevinguin objectes cognitius immanents. D'aquesta manera, reconstruir la història del català equivalia a descriure'n les evolucions formals, a inventariar i explicar els canvis lingüístics tot prescindint dels subjectes històrics, dels parlants i, encara més, dels grups socials, en tant que productors i destinataris de la comunicació i dels continguts simbòlics que hi van indissolublement associats.

Quan els historiadors han mirat de superar la perspectiva filològica immanentista han recorregut a l'únic model disponible: el relat històric de naturalesa teleològica i redempcionista, heretat del romanticisme, que al seu torn el va agafar del fons de la cultura humanística d'inspiració judeocristiana. La història del català s'ha entès així com una progressió lineal, una mena d'història de salvació en forma de dents de serra: orígens, expansions, zenits i declivis o caigudes venien a ser un patró de relat, acompanyat amb ritmes i contextos actancials diversos. El subjecte d'aquest relat ha estat la *comunitat lingüística*, noció que, si ja resulta tautològica i equívoca en la perspectiva sincrònica, és inassumible aplicada anacrònicament a societats estamentals prepolítiques.

3.3. *La dependència ideològica del principi d'identitat nacional*

L'emergència dels estats nacionals fou sens dubte l'impuls decisiu per al desenvolupament de la historiografia institucional, que, entre la segona meitat del segle XIX i la primera del segle XX, escometrà l'escriptura de les històries nacionals i de les històries particulars de les llengües d'estat. Un procés, d'altra banda, paral·lel al de la gènesi de la sociologia com a matriu explicativa, teòrica i pràctica alhora, dels canvis socio-culturals de la modernitat. Les múltiples formes de la ideologia nacionalista es retroben en la base de cada procés de construcció nacional, tant si han desembocat en unes estructures d'estat com si s'han estancat en la lluita per la sobirania plena.

Una de les variants més potents d'aquesta ideologia és el nacionalisme lingüístic, sustentat en la idea que la llengua crea la nació, o que els límits de la nació coincideixen amb els d'una llengua determinada. Així trobem servida i adobada una triple confusió entre el pla de la realitat lingüística, el de la praxi política, on el domini de la voluntat té molt a dir, i el de l'anàlisi científica, on la voluntat hauria de quedar al marge. La qüestió és saber si l'historiador aspira a crear coneixement científic i com es pot compaginar aquest coneixement amb unes conviccions nacionals. Com defensava Pierre Vilar, l'asèpsia objectivista és fal·laç perquè la història l'escriuen subjectes amb emocions. De fet, l'empatia envers l'objecte historiat és una premissa indefugible. El problema el tenim quan la convicció nacional es transforma en un clixé apriorístic que retroba identitats i adhesions a dojo, resitua i avalua les dades en relació amb una lectura prèvia de la realitat comunicativa i substitueix l'explicació pel judici sumaríssim.

En la historiografia catalana de les últimes dècades, el debat ideològic entorn de les servituds, o virtuts, de la lleialtat nacional s'ha suscitat en diversos moments, amb algun episodi d'una relativa virulència. Més enllà de l'encert de les diverses posicions, que no es deixen reduir a una taxonomia simplista, de la consistència d'alguns enfrontaments particulars o de la manca de consens al voltant d'unes poques idees nuclears, el simple fet de plantejar el debat constitueix un símptoma de maduresa i denota que segurament s'ha arribat a aquest punt d'inflexió a què m'he referit abans. Per contra, el camp de la història de la llengua, i en gran part també el tan pròxim de la història literària, apareix dominat per un consens ideològic apriorístic, amb ben poques veus discrepants, dintre les qual sobresurten les aportacions de Joan-Lluís Marfany (Marfany, 1995, 2005 i 2008).

3.4. *La manca de relacions interdisciplinàries*

Un dels factors que expliquen les rutines i inèrcies del nostre camp disciplinari és l'escassetat de referents teòrics i metodològics manllevats d'unes altres tradicions científiques. Això és en part un corollari dels factors ja esmentats, que es manifesten en el terreny dels implícits, els tòpics ritualitzats i un cert sentit comú lligat als condicionants sociopolítics de la història recent. Però també és fruit d'una trajectòria força condi-

cionada pel llast històric generacional. Els dèficits de contacte intel·lectual més clamorós es donen en relació amb disciplines pròximes (història *tout court*, història social, història cultural...) i amb d'altres, *a priori*, més distants (sociologia del coneixement i de la comunicació, psicologia social, antropologia cultural, musicologia i història de la música, història i semiòtica de l'art...). També aquí es dona la paradoxa que en un moment de creixement de la informació, de multiplicació dels contactes interculturals i de fecundacions recíproques, l'actitud dominant al nostre gremi s'assembla a un replegament a les casernes d'hivern, en espera d'uns temps millors que no arribaran mai.

4. EPÍLEG: PER UNA HISTÒRIA SOCIAL DEL CATALÀ EN L'ERA DEL CIBERESPAI

L'espai atorgat a la història de la llengua com a disciplina universitària ha anat reculant en les successives reformes dels plans d'estudis. Aquest retrocés es pot explicar com a resultat de les disputes, el tacticisme i les transaccions inherents a la vida acadèmica. Però no és menys cert que representa també un signe dels temps, un reflex del lloc paradoxal que ocupa la Història en l'era digital. En el nou context de la cultura *global* a què ens hem referit abans, l'estatus del saber històric és problemàtic. Tenim més informació i recursos que mai per a poder produir coneixement històric, però la consciència d'historicitat ha perdut pes específic, en l'escala individual i en la col·lectiva. La correcció política dels discursos oficials afirma el valor del passat i de la memòria històrica, alhora que treballa en la pràctica per esborrar-la o pervertir-la en una lectura unidireccional, o fomenta la banalització i la transformació del passat en una de les variants de l'espectacle.

Com s'hi pot integrar, doncs, el coneixement històric, que es presenta com a administrador de la memòria del passat? I encara més, com es poden integrar els sistemes de memòria històrica en un panorama de sobreabundància informativa? Com mostrar que el passat de la llengua és també aquest present que volem llegar, millorat, perquè hi hagi encara un futur? Com sortir-nos-en en un món digital, que aboca tot producte de consum massiu a una vida efímera, a una representació empobrida i al conformisme del receptor? Són interrogants que certament depassen de bon tros el marc de discussió que ens hem traçat i que difícilment poden trobar una resposta simple.

Més fàcil resulta, per contra, resumir els requisits que haurien de caracteritzar una història social de la llengua, concebuda com a complement i correlat de la historiografia lingüística a l'ús. D'entrada, caldria que ens demanéssim fins a quin punt té gaire sentit restringir l'objecte historiogràfic a, i sols a, la llengua pròpia, històrica i referencial dels territoris catalanòfons. No suggereixo en absolut un canvi de nomenclatura. Però sí que em sembla urgent revisar els contorns que delimiten l'objecte. Si la història és social, el territori no pot ser el subjecte contenidor o dipositari de les llengües. No es tracta de fer una història lingüística dels països de llengua catalana. Però sí que em sembla pertinent considerar l'eventual inclusió de les interaccions que

es donen entre el català com a llengua pròpia dels catalanoparlants i les altres llengües parlades aquí de manera estable. I subratllo que he dit «interaccions» i no suma de comunitats lingüístiques.

D'altra banda, hauria de ser una història escrupolosa amb les dades documentals. Contra les lectures foucaultianes a ultrança, els documents tenen una vàlua, que és, però, extrínseca: requereix uns marcs interpretatius adequats que no siguin teleològics. És cert que la història parla del present amb arguments del passat. Però aquest biaix es pot corregir si en lloc de l'apriorisme unidireccional juguem amb la focalitat pluridimensional. Les dades s'han de posar al servei d'explicacions que mostren la complexitat de la vida social. En comptes de reduir-se a fabricar un relat convencional, que en la seva lògica narrativa aboca a una èpica maniquea, paga la pena d'assajar nous camins discursius. Unes noves formes de reconstruir la història plural de la llengua que se centrin en l'explicació, i dins les quals l'historiador conjumini la legítima convicció nacional (i nacionalista) amb la consciència crítica i la distància inherent a l'observació participant.

I, com a tercera nota distintiva, la dinàmica social que reclamo no és sols la del context sociohistòric, que no pot ser un teló de fons, una mena de decorat diacrònic davant del qual actuen uns parlants que representen un guió ja escrit. La mateixa recurrència a parlar de «context històric» implica una certa distorsió focal, ja que la prioritat cognitiva juga a favor del corpus formal en detriment de l'estatus, el qual integra *per se* els codis formals. El context social no és una dada externa a la comunicació, sinó que està format, també, pel conjunt de representacions, expectatives pragmàtiques i continguts il·locutius dels actes de parla i d'escriptura/lectura. Reduir aquests actes simplement a la descripció del revestiment formal fóra com assajar la descripció anatòmica cenyint-la a la dermis i despullant-la de tots els òrgans funcionals que a dins del nostre cos interactuen per a mantenir-nos vius.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- FRADERA, Josep M.; UCELAY DA CAL, Enric (ed.) (2005). *Notícia nova de Catalunya: Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives*. Barcelona: CCCB.
- MARFANY, Joan-Lluís (1995). *La cultura del catalanisme: El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries.
- (2005). «La història de la cultura, de Catalunya estant». A: FRADERA, Josep M.; UCELAY DA CAL, Enric (ed.). *Notícia nova de Catalunya: Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives*. Barcelona: CCCB, p. 197-256.
- (2008). *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenç.
- NICOLÁS, Miquel (1998). *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Qüern: Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna. Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes. 7 números (1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007).

RAFANELL, August (2000). *El català modern: Set estudis d'història cultural.* Barcelona: Empúries.

SIMON, Antoni (dir.) (2003). *Diccionari d'historiografia catalana.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana.